

TEORIJSKO POZICIONIRANJE POLITIČKE KULTURE U
SAVREMENOJ POLITOLOŠKOJ MISLI

POLITICAL CULTURE'S THEORETICAL POSITIONING IN
POLITICAL SCIENCE'S CONTEMPORARY THOUGHT

Sažetak

Teorijska pozicija političke kulture u savremenoj politologiji naglašava važnost razumijevanja subjektivne dimenzije političkih procesa koji u analizu uključuju kognitivne, afektivne i evaluativne orijentacije prema političkom sistemu, a koje značajno mogu uticati na političku praksu. Analitička promišljanja o političkoj kulturi stoga mogu osigurati uvid u način na koji demokratija funkcionise i da li ona zaista funkcionise u onim društvima koja sebe nazivaju demokratskim. Podstičući dalja razmišljanja o ovom problemu, autor nastoji sintetizovati glavne aspekte političke kulture, koji pružaju relevantne odgovore na pitanja o vrijednostima, odnosima i problemima savremenih društava.

***Ključne riječi:** politička kultura, politička socijalizacija, politička indoktrinacija, političko obrazovanje*

Summary

The theoretical position of political culture in contemporary political science emphasizes the importance of understanding subjective dimension of political process referring to cognitive, affective and evaluative orientations towards political system which can significantly influence the way political system works. An analysis of political culture therefore can provide an insight into how democracy works and does it really function in those societies describing themselves as democratic. By provoking further thought on this issue author is trying to synthesize the main aspects of political culture which may offer relevant answers on values, relations and problems of contemporary societies.

***Key words:** political culture, political socialization, political indoctrination, political education*

1. Politološka hermeneutika kulture

Kritičko propitivanje sadržaja pojmova “politika” i “kultura”, kao temeljnih faktora složenog pojma “politička kultura”, usmjereno je na pronalaženje i markiranje tačke njihovog komunikativnog preklapanja u pojmu političke kulture. “Pojam kulture uveden je u političku teoriju iz antropologije preko biheviorističke pobune”¹ koja je istrajavala na zahtjevu da se proučava odnos između kulture i političke kulture analogno odnosu političkog sistema i socijalnog sistema. Međutim, i pored svoje multifunkcionalnosti sadržaji pojmova “kultura”, odnosno “politička kultura” često se simplifikuju i redukuju na njihove nenaučne dimenzije značenja. Tematizovanje sadržaja pojma politike u istraživanju svih fenomena koji imaju “političko”, kao svoju bližu odrednicu, a time i fenomena političke kulture, važan je priklon onim politološkim istraživanjima koja generišu naučnu senzibilnost političkih analitičara da istražuju subjektivnu dimenziju političkog fenomena, odnosno značaj kognitivnih, afektivnih i vrijednosnih orijentacija, ponašanja i stavova pojedinačnih aktera političkog života prema političkoj stvarnosti ili pojedinim njenim aspektima uključujući i političku akciju koja implicira značaj uvažavanja *anthroposa* u politici i percepciju politike kao *res humana*. U tom smislu, kognitivne orijentacije obuhvataju znanja o politici (političkom sistemu, političkim ulogama i rezultatima određene vladavine), afektivne orijentacije sadrže osjećanja o političkom sistemu i evaluativne orijentacije označavaju sudove i mišljenja o raznim političkim objektima, koje obično kombinuju vrijednosne kriterijume, znanja i osjećanja o njima.

Percipiranje međuzavisnosti i međuprožimanja objektivne dimenzije političkog fenomena (institucionalizacija politike) i dinamike političko-socijalnog i kulturalnog subjektiviteta na individualnom i kolektivnom nivou upotpunjuje razumijevanje političkog razvoja, funkcionisanja i načina održavanja političkog sistema. Političko-kulturalni pristup politici u teorijskom i empirijskom pogledu danas predstavlja jedan od najdinamičnijih i najkompleksnijih koncepata kojim se afirmiše analitičko-interpretativna dimenzija političke kulture.

Ovim se naglašava važnost inkluzije političke kulture u sferu političkih nauka kao bitan supstrat bihevioralne regulacije i kontinuiranog usmjeravanja razvoja, djelovanja i vrijednosnih preferencija kako pojedinaca, tako i političkih sistema u cjelini. Politička kultura postaje link između individualnog ponašanja i ponašanja političkih sistema u cjelini. Istovremeno, involviranjem pojma političke kulture u oblast političkih nauka formira se jasna predstava o sferi subjektivnog odnosa čovjeka prema politici.

1 Klaus von Beyme, *Suvremene političke teorije*, Zagreb, Stvarnost, 1974, str. 181.

Međutim, samo istraživanje dinamike te sfere subjektivnog odnosa zahtijeva iznimnu objektivnost, racionalnu selekciju, evaluaciju i valorizaciju empirijskih podataka koji se prikupljaju organizovanim naučnim istraživanjem određenih isječaka političke stvarnosti. Dekonstrukcijom date političke kompozicije, odnosno njenim odvajanjem i vakumiranjem od ukupnog socijalnog miljea može istraživača postaviti pred problem jednostranog proučavanja političkih pojava i procesa čime se iz vida gubi sva složenost odnosa koji nastaju u interaktivnoj sprezi političkog sistema i okruženja u kome djeluje, sa jedne strane, i političkih subjekata odnosno građana u tom političkom (socijalnom) sistemu, sa druge strane. Shodno tome, politička kultura u širem smislu može se odrediti kao niz temeljnih vjerovanja, vrijednosti i stavova koji karakterišu prirodu političkog sistema i regulišu političke interakcije među njegovim članovima. Ta definicija povezuje objektivnu i subjektivnu stranu kulture, u čemu je zapravo sadržana problematika definisanja fenomena političke kulture i gdje smo na tragu teorije o političkoj kulturi.

2. Uspostavljanje teorije političke kulture

2.1. Prva razvojna faza (1945–1950)

Političko-kulturalni pristup kulturnom fenomenu aktuelizovan tokom Drugog svjetskog rata u radovima H. Laswella, R. Benedikt. E. Fromma, M. Mead označio je inicijalnu fazu u pokušajima da se konceptom sintetizacije psihoanalize i kulturne antropologije pokuša objasniti ponašanje nosilaca ključnih političkih uloga, autoritarnost, etnocentrizam, uzroci nastanka totalitarnih režima i sl. Teorijska potka na kojoj se temeljio ovaj pristup političkoj kulturi bazirana je na tome da je proces socijalizacije, vaspitanja i funkcionalnosti porodične strukture relevantan za tumačenje razvoja ličnosti pojedinaca i njihove uloge u neposrednom socijalnom miljeu. Ono što je predstavljalo osnovni deficit ovog pristupa jeste njegova neprimjenjivost i neoperabilnost na podijumu javne politike, naročito kada je bilo riječi o pokušajima eksplikacije organizovanosti i funkcionisanja političkog sistema, nezavisno od njegovih individualnih komponenti i pokušajima da se formira jednoznačna predstava o nacionalnom karakteru velikih sila koje su participirale u Drugom svjetskom ratu.

2.2. Druga razvojna faza (1950–1970)

Druga faza razvoja teorije političke kulture označila je naučno utemeljivanje političko-kulturalnog pristupa politici. Komparativno istraživanje po-

litičke kulture u periodu nakon Drugog svjetskog rata inicirano je interesom uspostavljanja stabilnih političkih sistema, gdje su ogromnu ulogu odigrali procesi a) bipolarizacije Njemačke na istočni i zapadni dio (tzv. trizonija) i b) dekolonizacija i stvaranje novih nacionalnih država. Polazno pitanje bilo je kako u tim državama izgraditi i ojačati demokratske institucije, odnosno “kojim institucionalnim, civilizacijsko-političkim i kulturološkim pretpostavkama građani moraju udovoljiti kako bi poduprli demokratski poredak?”²

1963. godine Gabriel Almond i Sidni Verba objavljuju svoje kapitalno djelo *Civilna kultura*, koje obuhvata studiju pet država (SAD, Velika Britanija, Danska, Meksiko i Italija) i uvode u politološki vokabular jedan nov i komparativno operativan pojam – *politička kultura*, pod kojim su podrazumijevali “psihološko orijentisanje prema društvenim objektima”³, ali sa svjesnom odstupnicom od starijih psiholoških istraživanja nacionalnog karaktera i sa naglaskom na političku socijalizaciju. Uvođenjem pojma *politička kultura* u politički diskurs ovi autori prave otklon od istraživanja nacionalnog karaktera nastojeći obogatiti politološka istraživanja “kategorijama antropologije, psihologije, kao i kategorijama kulturološkog konflikta akulturacije”⁴. Komparativnost ovog politološkog novuma proističe iz njegove sposobnosti kohezije, interakcije i udruživanja raznorodnih društvenih disciplina da deskribiraju, sistematski razlože, objasne i povežu u naučnu matricu sebi svojevremenu vokabularnu terminologiju i karakteristične naučnoteorijske pojmove. U tom kontekstu, politička kultura apstrahuje fragmente iz političke psihologije, političke antropologije, političke sociologije, političke filozofije, etike i sl., objedinjujući ih i aplikujući na političke objekte (insitucije političkog sistema) i vlastito “ja” kao živuću subjektivnu dimenziju politike koja se u zavisnosti od kvaliteta interakcije sa političkim objektima može dalje subjektivizirati, objektivizirati i/ili instrumentalizovati.

U istraživanju političke kulture Almond i Verba polaze od nekoliko pretpostavki:

- a) svaki politički sistem je uklopljen u određeni model orijentacija za političko djelovanje;
- b) taj model orijentacija istorijski se razvija;
- c) model orijentacija ima vlastitu strukturu;

2 Diether Nohlen, *Politološki rječnik: država i politika*, Osijek – Zagreb – Split, Panliber, 2001, str. 294.

3 Klaus von Beyme, *Suvremene političke teorije*, navedeno izdanje, str. 183.

4 Diether Nohlen, *Politološki rječnik: država i politika*, navedeno izdanje, str. 295.

d) te orijentacije su ono što je najbolje nazivati političkom kulturom.”⁵

Iz toga se supstrahira specifična percepcija političke kulture kroz sistem vjerovanja i uvjerenja, vrijednosti, ideja, normi i stavova, istorijski moduliranih pretpostavki suživota, odnos prema i između političkih objekata i subjekata, grupni i ukupni političko-kulturalni svjetonazor jednog društva.

Teorijski status političke kulture izvodi se sljedećim elementima:

1. Politička kultura se odnosi na model subjektivnih političkih orijentacija u okviru čitave nacije ili njenih pojedinih delova.
2. Sastavne delove političke kulture čine kognitivni, afektivni i vrednosni elementi. Oni uključuju saznanje i mnjenje o političkoj stvarnosti, osećanja vezana za politiku i političke vrednosne stavove.
3. Sadržaj političke kulture je rezultata socijalizacije u detinjstvu, vaspitanja, uticaja medija, doživljaja iz života odraslih osoba i onih učinaka koje ostvaruje vlast, društvo i privreda.
4. Politička kultura utiče na strukturu vlasti i politike i na njihove rezultate; ona ih ograničava ali ih, ne određuje potpuno. Uzročne strelice između kulture, strukture i učinaka vlasti idu u oba pravca.”⁶

Svojom tezom da razvoj stabilne i efikasne demokratske vlade zavisi ne samo od struktura države i politike već i od orijentacija koju ljudi imaju prema političkom procesu, Almond i Verba su političku kulturu percipirali kao faktor od koga zavisi uspješno funkcionisanje jednog demokratskog sistema. U kompleksnoj pluralističkoj kompoziciji savremenih društava kontrola konflikata može se uveliko ostvarivati preko internalizacije zajedničkog sistema vjerovanja, vrijednosti i stavova.

1965. godine uslijedila je komparativna studija L. W. Pyea i S. Verbe *Politička kultura i politički razvoj*, koja je obuhvatala 10 zemalja. U fokus proučavanja studije pozicionirani su vjerski stavovi, simboli i vrijednosti koji «određuju način na koji ljudi djeluju u političkim institucijama».⁷ Analizom su se paralelno stvarali uvidi u demokratski deficit postojeće političke kulture i ustavni i psihološki uslovi koji bi podsticali izgradnju integrisane političke kulture.

5 Vladimir Vujčić, *Politička kultura demokracije*, Osijek – Zagreb – Split, Panliber, 2001, str. 13.

6 Milan Podunavac, *Princip građanstva i poredak politike*, Beograd, Princip i Fakultet političkih nauka, 1998, str. 220.

7 Diether Nohlen, *Politološki rječnik: država i politika*, navedeno izdanje, str. 294.

Međutim, „razvoj“ pojma *politička kultura* nije tekao bez problema. Političke i socijalne turbulencije u zemljama zapadne demokratije, iznjedrene pod presijom društvenih napetosti i međunarodnih kriza u svijetu, uticale su i na oživljavanje nekih novih teorijskih pristupa u shvatanju demokratije, pretežno konceptualizovanih na kritici ili valorizaciji ekonomskog principa koji himnično glorifikuje svjetski kapital. Na tom tragu kritike teorijskom utemeljenju politološko-kulturalnog pristupa najizraženije su bile od predstavnika kritičke teorije društva, teorije racionalnog izbora i elitističke teorije politike.⁸

2.2.1. Politička kultura i subkulture

Sedamdesetih godina XX vijeka Dennis Kavanagh je u svom djelu *Politička kultura* ukazao na postojanje pluralizma političkih subkultura unutar cjeline političkog sistema. On je identifikovao četiri diferencijalna aspekta na kojima se razvija koegzistencija i interakcija političkih subkultura, i to:

1. elitna naspram masovnoj kulturi,
2. kulturne podjele unutar elite,
3. generacijske subkulture i
4. društvena struktura.⁹

U prvom slučaju riječ je o poimanju političke elite kao posebne subkulture unutar političkog sistema koji diferencira elitističku i masovnu subkulturu. U tom kontekstu navodi se da „razdvajanje elite od masa korisno je zato što pretpostavlja da izlaganje određenim vrstama znanja i pristup kanalima odlučivanja predstavlja za političke elite zajedničko socijalizacijsko iskustvo.“¹⁰

U drugom slučaju riječ je o tome da „stupnjevi stabilnosti vjerojatno nisu vezani za preovladavajuću ‘makro’ političku kulturu u društvu kao cjelini, nego za razinu kulturnog konsenzusa ili divergencije među elitnim skupinama“.¹¹

U trećem slučaju riječ je o generacijskim političkim kulturama koje se obrađuju u radovima R. Ingleharta s akcentom na prelaz od materijalističkih ka postmaterijalističkim vrijednostima različitih dobnih skupina. „Materija-

8 Opširnije o tome vidjeti u: Vladimir Vujčić, *Politička kultura demokracije*, navedeno izdanje, str. 16.

9 Kao koautor: Ben Rosamond. U: Grupa autora, *Uvod u politologiju*, Politička kultura, Zagreb, 2002, str. 81.

10 Isto, str. 81.

11 Isto, str. 82.

lističke su vrijednosti definirane kao težnja k ekonomskoj i fizičkoj sigurnosti kao glavnim prioritetima, dok su postmaterijalističke vrijednosti one koje samoizražavanje, pripadnost i participaciju postavljaju iznad materijalnih potreba¹². U političkoj praksi to bi označilo zaokret od vojne i ekonomske sigurnosti ka politici ekologije zajednice i participacije.

U četvrtom slučaju riječ o percepciji političkih kultura kao sadržajno različitih stavova proisteklih iz pluralizma društvene strukture koja obujmljuje klasne, jezičke, etničke, vjerske podjele. Akcenat je na interakciji političkog sistema i društvene strukture, što je posebno istraživano u radovima Steina Rokkana, koji postavlja tezu da se „obrazac političkih rascjepa u bilo kojoj zemlji može razumjeti u svjetlu temelja društvene strukture.“¹³

2.3. Treća razvojna faza (1990 –)

Početak 90-tih godina prošlog vijeka reaktuelizovana su istraživanja političke kulture, čije je razumijevanje bilo neophodno da bi se ukazalo na sličnosti, specifičnosti i distinkcije različitih modela demokratije koji koegzistiraju u Evropskoj uniji i načine na koji se različite socijalne kompozicije navikavaju, adaptiraju i sintetizuju u prevashodno političko-ekonomski sistem evropskih zemalja.

Ove studije apostrofirale su interakcijski odnos između političke strukture i političke kulture u demokratskom sistemu. Odnos političke strukture i političkog poretka posredovan je komponentama političke strukture (stranačkim sistemima, izbornim modelima, pozicijama u vlasti). Sve to znači da odnos između političke kulture i političke strukture nije jednostavan nego kompleksan i međufunkcionalan s obzirom na specifikke i razlike koje se javljaju unutar i između pojedinih političkih sistema, ali i neke zajedničke preferencije koje omogućavaju njihov suživot i kreiraju zajedničku viziju evropskih integracijskih procesa.

Generalno posmatrajući, kada je riječ o evropskim integracijama nezaobilazna pitanja u vezi sa stvaranjem nove (političke) kulture, iako su utemeljitelji Evropske unije „političku kulturu uglavnom smatrali drugorazrednim fenomenom“¹⁴ – odnose se na kvalitet uzajamnog uticaja različitih normi, stavova, vrijednosti različitih političkih aktera koji dolaze iz različitih političkih

12 Isto, str. 82.

13 Isto, str. 83.

14 Isto, str. 94.

sistema. Kao eklatantan primjer navode se razlike između vestminsterskog i kontinentalnog političkog sistema. Početkom devedesetih godina XX vijeka Stephen George je istraživao stepen kulturne konvergencije između britanske političke kulture i političke kulture institucija Evropske unije utvrdivši da je „za britanske članove parlamenta, odgojene u suprotnom westminsterskom sustavu, kultura Europskoga parlamenta predstavljala svojevrsan šok.“¹⁵ Naime, osnovna razlika proisticala je iz načina u pristupu i rješavanju problema gdje se za britanski pristup ističe da je neposredniji u rješavanju problema, dok su „drugi europski sustavi donošenja odluka skloniji postavljati dugoročne ciljeve i zatim potanko razrađivati načine na koje bi se te ciljeve moglo postići.“¹⁶

3. Klasifikacije definicija pojma političke kulture

Prema autorki Glendi Patrik, autori D. Pantić i Z.M. Pavlović daju klasifikaciju definicija pojma političke kulture na:

- a) objektivne definicije,
- b) subjektivne ili psihološke definicije,
- c) heurističke definicije i
- d) obuhvatne definicije.¹⁷

Objektivne definicije odnose se na poimanje političke kulture u smislu da „svaki politički režim podrazumeva i omogućava jedan opšti okvir pripadnicima društva za integraciju kroz zajedničke ili podeljene vrednosti, norme (specifične procedure koje su očekivane i prihvatljive) i 'strukturu autoriteta', tj. formalne i neformalne obrasce moći u procesu odlučivanja. Politički sistem i istorijska epoha nastoje da razviju i što više objektiviziraju osobenu političku kulturu koja je garancija kontrole preteranih varijacija i anarhije. U tu svrhu nastaju 'političko-kulturni totemi i tabui', neupitni ciljevi, obrasci uverenja, ideje, norme i vrednosti koji izražavaju forme mišljenja, osećanja i delanja važna za efikasnost sistema. Usvajanje ovih sadržaja obezbeđuje se kroz proces socijalizacije pripadnika društva.“¹⁸

15 Isto, str. 95.

16 Isto, str. 95.

17 Dragomir Pantić, Zoran. M. Pavlović, *Javno mnjenje i srodni koncepti-odnos između javnog mnjenja, vrednosti i političke kulture*. U: *Javno mnjenje-koncept i komparativna istraživanja*, Beograd, Institut društvenih nauka, FES, 2007, str. 63.

18 Isto, str. 63.

Subjektivno shvatanje političke kulture uveo je G. Almond, navodeći da je svaki politički sistem utisnut u određeni obrazac orijentacija ka političkoj akciji, što zapravo predstavlja političku kulturu. Politički sistem je internalizovan u kognicijama, osećanjima i evaluacijama populacije. U tom smislu, politička kultura je realnost koja daje značenje političkim akcijama.¹⁹

Heurističke definicije političke kulture uvodi L. Pye, ističući hipotetički konstrukt psiholoških orijentacija koje bi trebalo da su predominantne u populaciji radi ostvarivanja određenih odnosa.²⁰

Obuhvatne definicije političke kulture uveli su Fagen i Tucker, stavljajući akcenat na političko ponašanje, pored navedenih subjektivnih elemenata.²¹

4. Tipologije političkih kultura

Izučavanje različitih tipova političke kulture usmjerava na interpretaciju i eksplanaciju veza i korelacija mnogobrojnih pojava političke kulture. Tipovi političke kulture omogućavaju interpretaciju empirijskih podataka za političku kulturu i političko ponašanje u različitim socijalnim sredinama odnosno političkim ambijentima, te klasifikaciju tih podataka u međunarodnim komparativnim analizama. Na osnovu dobijenih rezultata moguće je odrediti temeljne karakteristike političke kulture za dato društvo, odnosno utvrditi razlikovni stepen dimenzija i modela političke kulture među društvima. Kako se u praksi ne pronalazi čist tip političke kulture za dato društvo, već balansirane kontradiktorne orijentacije ili kombinovani tipovi političke kulture, neophodno je za dalju analizu apostrofirati važnost političko-kulturnog pluralizma koji balansira unutrašnjim kontradikcijama i uspostavlja u manjoj ili većoj mjeri stabilan demokratski poredak. To podrazumijeva uravnoteženje unutrašnjih različitosti koje postoje u savremenim demokratskim društvima, a koje se kreću u rasponu od visoke političke kompetencije (svijest o mogućnosti ličnog uticaja na politiku) i relativno niskog stvarnog uticaja na vlast i u rasponu od razvijene svijesti o obavezi političke participacije do relativno niskog stepena stvarne participacije.

Najčešće korišćena tipologija političkih kultura je ona koju su, saglasno svojoj definiciji političke kulture kao «učestalosti različitih vrsta kognitivnih, afektivnih i evaluativnih orijentacija prema političkom sistemu u cjelini, nje-

19 Isto, str. 64.

20 Isto, str. 64.

21 Isto, str. 64.

govim *input* i *output* aspektima i prema sebi kao političkom subjektu»²², predočili Almond i Verba. Prema ovim autorima, tipovi političke kulture su:

a) *parohijalni*, koji karakterišu nespecifične orijentacije ka sistemu, ukorijenjenost u religiozne obrasce, afektivna lojalnost, relativno odsustvo kognitivnih sadržaja, neizdiferenciranost političkih stavova,

b) *podanički*, koji karakteriše subordiniranost, dekapitacija kritičkog rezona i pokoravanje pripadnika društva državi, vođi, partiji, odnosno inertno, aplauzivno pružanje podrške sistemu,

c) *participativni*, koji reflektuje relativnu autonomiju subjekata građana i njihovih organizacija koji teže da aktivno utiču na državu i njene podsisteme koji inače diferencirano percipiraju²³ i

d) *građanska (civilna)* kultura, koja je, zapravo, kombinacija povremene participacije i stabilne podrške građana sistemu što je čini dosta fleksibilnom. Civilna kultura je «participativna politička kultura u kojoj su politička kultura i politička struktura kongruentne»²⁴. Ova kultura s akcentom na racionalnu participaciju političkih subjekata kombinuje unutrašnje kontradikcije, odnosno «balansira političku aktivnost, uključenost i racionalnost sa tradicionalizmom i posvećenošću parohijalnim orijentacijama.»²⁵ Ukoliko bi se civilna kultura temeljila isključivo na aktivističko-kritičkom pristupu građana politici, to bi dovelo u pitanje «efikasnost vladanja (državnu moć), kao što bi i obilježja karakteristična za podaničku političku kulturu, omogućila da potrebna državna moć naraste u nadmoć nad građanima i njihovim realnim interesima.»²⁶

U tipologijama različitih autora koji su se bavili fenomenom političke kulture, prema D. Pantiću, dolazimo do sljedećih podjela:

22 G. Almond, S. Verba, *Civilna kultura: politički stavovi i demokracija u pet zemalja*, Zagreb, Politička kultura, str. 7.

23 Dragomir Pantić, *Politička kultura i vrednosti*. U: *Fragmenti političke kulture*, Beograd, Institut društvenih nauka, 1998. str. 57.

24 G. Almond, S. Verba, *Civilna kultura: politički stavovi i demokracija u pet zemalja*, navedeno izdanje, str. 31.

25 Isto, str. 31–32.

26 Vladimir Vujčić, *Politička kultura i politička socijalizacija*, Zagreb, Alinea, 1993. str. 16.

- R. Dahl (1961)** a) kooperativno-pragmatična (lojalistička),
 b) apatična i
 c) otuđena politička kultura;
- Parkin (1971)** a) radikalna,
 b) subordinirajuća i
 c) dominantna politička kultura;
- Gibins (1989)** a) tradicionalna,
 b) moderna i
 c) postmoderna politička kultura;
- Girvin (1989)** a) mikro,
 b) mezo i
 c) makropolitčka kultura
- Bir (1993)** a) teleološka i
 b) instrumentalno orijentisana politička kultura.²⁷

Određivanje tipova političke kulture proističe iz različitih kriterijuma koji autori uzimaju za polaznu tačku u identifikovanju različitosti svakog tipa ponaosob. U tom smislu, za kriterijum diferenciranja tipa političke kulture uzimaju se: uloga pojedinca u političkom sistemu, ideologija, politički stil, vrijednosti, kombinacija vrijednosti i organizacije vlasti i moći i sl. Treba, međutim, napomenuti da bez obzira za koji se kriterijum autori opredijelili kao prioritetan za datu tipologiju, u komparaciji sa drugim kriterijumima, izabrani kriterijum nije inkompatibilan, već komplementaran s obzirom da se fenomen političke kulture ne može razumjeti na osnovu jedne tipologije, odnosno jednog klasifikacionog kriterijuma. Političku kulturu određuje više faktora (politička istorija, tradicija, politička pismenost i obrazovanje, organizacija vlasti i moći itd.), tako da je njenu tipologiju iz pozicije samo jednog kriterijuma nemoguće odrediti.

Sljedeća tipologija političke kulture, koju je prezentovao D. Elazar na temelju proučavanja karakteristika američkog društva, je:

- a) «tradicionalna;
 b) individualna, i

27 Dragomir Pantić, Politička kultura i vrednosti. U: *Fragments političke kulture*, navedeno izdanje, str. 57.

c) moralistička politička kultura»²⁸.

U tradicionalističkoj političkoj kulturi društvo se percipira kao hijerarhijsko i paternalističko, dok se politika poima ekskluzivnom djelatnošću namijenjenoj za elite čiji je primarni cilj održanje status *goua*. Ovaj tip političke kulture kompatibilan je ideologiji konzervativizma čiji je osnovni zadatak održanje reda i poretka s naglašenom repulsivnošću prema inovacijama i promjeni.

Individualističku političku kulturu karakteriše politička kompetitivnost i participativnost. Temeljno obilježje je postojanje političkog pluriverzuma u kome svako ima mogućnost artikulacije interesa i političkog organizovanja. Ovaj tip političke kulture responzivan je ideologiji liberalizma koja apostrofira slobodu individualnog djelovanja i mišljenja, načelo jednakosti šansi i održanje ekvilibrijuma između privatnog i javnog sektora. U suštini i ovaj tip političke podržava elitizam koji se formira preko slobodnih političkih izbora.

Moralistička politička kultura je specifična po promociji načela egalitarnosti, komunitarne pravednosti, neelitizma. To je participativna politička kultura svih građana čija je svrha konstituisanje vlasti kao administracije koja će podupirati opšte dobro i socijalnu pravdu. U komparaciji sa prethodna dva tipa političke kulture, pokazalo se da moralistički tip najviše doprinosi razvoju vlastite političke samosvijesti, odnosno osjećaju o mogućnosti uticaja na procese političkog odlučivanja.

Iz svih do sada prezentovanih tipologija političke kulture slijedi zaključak da "sve političke kulture nisu u istoj mjeri pogodne za razvoj demokratije, što znači da ni sva društva nisu podjednako predisponirana za demokratizaciju."²⁹ Isto tako, vraćamo se početnom stavu da se u jednom društvu ne pronalazi čist tip političke kulture, već kombinacija balansiranih kontradikcija, odnosno diferenciranih tipova političke kulture, do čega su Almond i Verba došli u svom istraživanju o građanskoj (demokratskoj) političkoj kulturi. Demokratska politička kultura bila bi, dakle, kombinacija tri dominirajuća tipa političke kulture, koji opet mogu imati različite intenzitete u različitim političkim kontekstima:

- a) kulture individualizma,
- b) kulture egalitarizma i
- c) kulture hijerarhije.³⁰

28 Vladimir Vujčić, *Politička kultura demokracije*, navedeno izdanje, str. 81.

29 Mirjana Vasović, *Politička socijalizacija i promene političke kulture*. U: *Fragmenti političke kulture*, Beograd, Institut društvenih nauka, 1998, str. 81.

30 Vladimir Vujčić, *Politička kultura demokracije*, navedeno izdanje, str. 86.

Ističe se da su političke kulture u SAD-u mješavina slabe hijerarhije, jakog individualizma i fluktuirajućeg egalitarizma, dok su političke kulture u Evropi mješavina izražene hijerarhije, umjerenog individualizma i slabog egalitarizma. Generalno posmatrajući, u SAD-u dominira kultura individualizma, a u Evropi kultura hijerarhije.

Prema M. Radojičić, tipologije političke kulture, nezavisno od mogućih tačaka njihove kongruencije odnosno lokusa diferenciranja, omogućavaju da izvedemo dvije primarne teorije o političkoj kulturi:

a) subjektivističke teorije koje u analitički fokus predmeću značaj stavova, afektivnih i evaluativnih orijentacija pojedinačnih aktera političkog života prema datom političkom fakticitetu, odnosno pojedinim njegovim aspektima i

b) objektivističke teorije koje se odnose na političko ponašanje, odnosno političku akciju kao objektivnu i za politički život jedino relevantnu dimenziju političke kulture.³¹

Pri tom, treba uočiti da su subjektivističke teorije u svojim ekstremnim varijantama neodržive zbog hipersubjektivizacije pojma političke kulture, dok se objektivističke koncepcije uglavnom oslanjaju na Parsonsovu opštu teoriju akcije (*The General Theory of Action*), a zastupaju ih predstavnici funkcionalističke orijentacije u američkoj društvenoj nauci (T. Parsons, G. Almond, D. Easton). Takođe, objektivističke teorije karakteriše statičan koncept političke kulture, koji se manifestuje u dva modaliteta, kao »teorija podrške ili stabilnosti sistema i kao teorija trajnosti ili održanja sistema»³². Osnovni faktor proučavanja je politički sistem, odnosno situacije u kojima je omogućena perzistentna transmisija osnovnih elementa sistema s generacije na generaciju u cilju njegovog kontinuiranog i stabilnog funkcionisanja.

5. Dimenzije političke kulture

Sredinom 60-ih godina XX vijeka S. Verba je identifikovao četiri dimenzije (sadržajna područja) političke kulture:

a) nacionalni identitet,

31 Mirjana Radojičić, *Politička kultura kao faktor razumevanja društvenih promena (na primeru raspada Jugoslavije)*. Dostupno na: <http://147.91.230.48/ifdt/izdanja/casopisi/ifdt/IX-X/D-18/document>.

32 Mirjana Vasović, *Politička socijalizacija i promene političke kulture*. U: *Fragmenti političke kulture*, Institut društvenih nauka, navedeno izdanje, str. 81.

- b) identifikacija sa sugrađanima,
- c) državni *output* (učinci vladanja) i
- d) proces političkog odlučivanja³³.

Nacionalni identitet predstavlja centralnu jedinicu političke integracije jednog naroda i vertikalno je pozicioniran u odnosu na druge jedinice kolektivne identifikacije. Razvoj nacionalnog identiteta uslovljen je procesima nacionalne individualizacije i nacionalne integracije (povezivanje sa drugim nacijama) u smislu da intenziviranje procesa nacionalne individualizacije otvara i jača procese nacionalne integracije na način da nacionalna individualizacija ne gubi ništa od svoje cjelovitosti i značaja u odnosu na supranacionalni identitet. Prema J. S. Colemanu, razvoj savremenog političkog sistema uslovljen je procesima diferencijacije, jednakosti, inovativne integracije i adaptivnog kapaciteta političkog sistema. Procesom diferencijacije fermentira se svijest o nacionalnoj posebnosti i stvara otklon od drugih nacionalnih identiteta, princip jednakosti implicira etički imperativ koji prožima operativne ideale političkog života, a inovativni i adaptibilni kapacitet političkog sistema podrazumijeva potencijal za organizaciju, upravljanje i prilagođavanje sistema unutrašnjim i spoljašnjim potrebama i zahtjevima okoline. Verbina analiza nacionalnog identiteta kao temeljne dimenzije političke kulture implicira supremacijsku moć identiteta i njegovog problematizovanja u odnosu na druge probleme koji nastaju unutar političkog sistema. Iz istorije razvoja nacionalnih država, antikolonijalnih pokreta i uspostavljanja «novih političkih sistema» na nekadašnjoj etatističkoj sklopki socijalističkih država problemi jedinstva i nezavisnosti koji koaguliraju oko problema identiteta «guraju druge probleme kao što su demokratija i socijalna reforma ustranu». Time se nacionalni identitet afirmiše kao ključna i najvažnija dimenzija političke kulture.

Druga dimenzija političke kulture koja u odnosu na nacionalni identitet, implicira horizontalno povezivanje građana je identifikacija sa sugrađanima. U istraživanjima političke kulture i indeksa povjerenja u sugrađane različitih naroda ova dimenzija pokazala se izuzetno signifikantnom za stabilnost vlasti i demokratije. Ova dimenzija naročito dolazi do izražaja u tumačenju kvaliteta političke tolerancije u tranzicijskim zemljama, kao i pri tumačenju komparativnog indeksa povjerenja u etabliranim demokratskim sistemima i zemljama u razvoju.

33 Vladimir Vujčić, *Politička kultura i politička socijalizacija*, navedeno izdanje, str. 12–15.

Treća dimenzija političke kulture označena atributom državnog *outputa* implicira efektivnost političke vlasti i kriterijum državne rezpozivnosti i očekivanja koje pojedinci ili socijalne grupe imaju od vlasti (države). Kriterijumi očekivanja od vlasti kreću se u široj dijametru od uspostavljanja nacionalnog suvereniteta do povećanja životnog standarda. Stepjen rezpozivnosti vlasti u odnosu na kriterijume očekivanja u direktnoj je vezi sa povećanjem/umanjivanjem indeksa povjerenja u institucije vlasti i davanja podrške sistemu od čega u velikoj mjeri zavisi i stabilnost političkog sistema.

Četvrta dimenzija političke kulture u vezi je sa procesom političkog odlučivanja koje utiče na konstituisanje određenog tipa političke kulture komplementarno Almond-Verbinov nomenklaturi političke kulture (parohijalna, podanička, participativna i građanska politička kultura).

6. Formativni činoci političke kulture

Dva konstituirajuća činoca političke kulture su *politička tradicija* i *politička socijalizacija*.

6.1. Politička tradicija

Politička tradicija je oblik kolektivne svijesti nastao pod uticajem velikih političkih i kolektivnih događaja i procesa u prošlosti koji predstavljaju matricu aktivnosti savremenih aktera politike, političkih događaja i političkih odnosa.

Političku tradiciju možemo definisati i kao «skup uvjerenje i vjerovanja koja se odnose na političku zajednicu, uključujući ponašanje ljudi kao političkih ličnosti.»³⁴ Na taj način politička tradicija definiše način na koji se vlada i kako se podanici/građani ponašaju i odnose prema vlasti, uključujući i mehanizme izbora i kontrole vlasti. Politička tradicija se otjelotvoruje u navikama, običajima i normama koje izražavaju provlađavajuće vrijednosti i vjerovanja političke zajednice.

Politička tradicija može da se shvati i kao zapis u “kolektivnoj memoriji” jedne političke, kulturne ili socijalne grupe, zajednice i sredine koji sadrži poruke iz prošlosti koje ukazuju na teškoće, probleme, mogućnosti i očekivanja na relaciji sa drugim političkim subjektima, grupama, političkim zajednicama u okruženju. Neke grupe nastoje da prave kopiju svojih istorijskih prethodnika i uzora, dok druge koriste samo najznačajnije karakteristike tih prethodnika da

34 Čedomir Čupić, *Politička antropologija*, Beograd, Čigoja štampa, 2002, str. 260.

bi istakle svoju vezu sa njima, a ostatak aktivnosti prilagođavaju i mijenjaju u zavisnosti od uslova, prostora i vremena u kome djeluju. To implicira na postojanje šireg referentnog okvira političke tradicije koji, pored velikih političkih događaja iz prošlosti, obuhvata i šira zbivanja i procese koji posredno ili neposredno imaju veliki značaj za zajedničku egzistenciju i samosvijest, te identitet pojedinih naroda.

6.2. Politička socijalizacija

U procesu političke socijalizacije, koja predstavlja svojevrsnu kombinaciju svjesno organizovanih procesa i neorganizovanih, nesistematskih procesa, pojedinac postaje svjestan politike, uči političke činjenice, i formira vlastite vrijednosti,³⁵ odnosno stiče znanja, intelektualne i participacijske sposobnosti i stavove koji su preduslov za involviranje u aktuelne političke procese i događaje u specifičnom kulturnom kontekstu. Na društvenoj ravni politička socijalizacija može se javiti u tri oblika zavisno od vrste društva i dominantnih društvenih procesa³⁶:

1. u društvima zapadnih razvijenih zemalja (evroatlantske demokratije) zadatak političke socijalizacije je uklapanje pojedinca u postojeći vrijednosni sistem. Stabilnost ovih društava uslovljena je visokim stepenom vrijednosne saglasnosti i postepenim društvenim razvojem.

2. U tranzicijskim društvima centralne i istočne Evrope u kojima je u relativno kratkom vremenskom periodu došlo do kolabriranja i nagle promjene postojećeg vrijednosnog sistema, normi ponašanja i političkih struktura, zadatak političke socijalizacije je da djeluje na mijenjanje prethodnog sistema vrijednosti i usvajanje novog, koji je kompatibilan sa novoformiranim društveno-političkim i ekonomskim odnosima.

3. U zemljama trećeg svijeta u kojem je, nakon raspada kolonijalnih imperija, intenziviran proces dekolonizacije, politička socijalizacija uvodi nove vrijednosti i osjećaj zajedničke pripadnosti.

Model političke socijalizacije³⁷

35 Michael Rush, *Politics and Society: an Introduction to Political Sociology*, New York, Prentice Hall, 1992, str. 128.

36 Isto, str. 129–130.

37 Michael Rush, *Politics and society: An Introduction to political sociology*, navedeno izdanje, str. 97.

Grafički predstavljenim modelom političke socijalizacije prikazuje se način uvođenja pojedinca u političku kulturu ili proces u kojem se interiorizuju političke norme i ponašanja relevantni za dati sistem s osnovnom intencijom kongruencije vlastite političke egzistencije s političkom egzistencijom datog sistema. Integracijom pojedinca u *a priori* pretpostavljeni politički okvir postiže se oblikovanje nacionalnog, regionalnog, kulturnog itd. identiteta, uključujući i svijest o pripadnosti zajedničkoj političkoj kulturi, stiče se povjerenje u legitimnost poretka, posreduju znanja i vjerovanja o političkim ideologijama, pravu i političkom moralu. Time politička socijalizacija postaje činilac stabilnosti političkih sistema nastojeći da veći dio akumuliranog političkog kapitala/naslijeđa prenosi sa generacije na generaciju. Kako ističe A. Milardović³⁸, politička socijalizacija obuhvata i (ne)participacijske prilike, tj. (ne)učestvovanje građana u političkom životu shodno tome da li je riječ o autoritarnim ili demokratskim političkim kulturama.

U razumijevanju procesa političke socijalizacije neophodno je razlučiti dva bitna momenta od kojih zavisi kvalitet odnosa političkih subjekata prema političkoj stvarnosti, odnosno stepen aktiviteta/pasivnosti prema politici. To su političko obrazovanje i politička indoktrinacija.

Političko obrazovanje kao neposredan oblik političke socijalizacije predstavlja proces u kome društvo daje određene informacije o načinu svog funkcionisanja, pravima i obavezama pojedinca kao svog člana, djeluje u pravcu formiranja osnovnih vrijednosti i političkih orijentacija. Međutim, u polaznim razmišljanjima o političkom obrazovanju, nužno ga je diferencirati od pojma političke indoktrinacije. Prema B. Šalaju, klasično određenje političke indoktrinacije dao je Clive Harber, čija se definicija ovog fenomena odnosi na „promoviranje jedne određene doktrine, ideologije, nazora ili pogleda na svijet kao apsolutne istine pri čemu se ne respektira nikakva kritička diskusija

38 Anđelko Milardović, *Uvod u politologiju*, Zagreb, Panliber, 1996, str. 153.

o valjanosti dokaza”.³⁹ Mogućnost kritičke diskusije utemeljene na argumentima i dokazima jeste ključna razlika između političkog obrazovanja i političke indoktrinacije, a političko obrazovanje ukoliko se želi razlikovati od političke indoktrinacije mora stimulisati kritičko razmišljanje. Političko obrazovanje i politička indoktrinacija imaju nekoliko zajedničkih elemenata. U oba procesa nastoje se prenijeti određena znanja, promovisati razvoj određenih stavova, te inicirati određeno političko djelovanje. Pri tome se, naravno, može govoriti o različitim tipovima znanja, o različitim vrstama stavova i o različitim oblicima političkoga djelovanja, no činjenica je da su u elementima znanja, stavova i participacijskih sposobnosti političko obrazovanje i politička indoktrinacija vrlo slični. Signifikantna diferencijacija je u razvoju sposobnosti kritičkog promišljanja o fenomenu političkog.

U klasičnom shvatanju politička indoktrinacija se percipira u diskursu autoritarnih i totalitarnih političkih sistema koji snaže i reprodukuju monističku interpretaciju objektivnog fakticiteta življenja utemeljenu na fundacionalističkom konceptu znanja i istine u čijoj pozadini stoje različite konvencije političkog, socijalnog, intra odnosno interkulturnog i komunikativnog djelovanja.

Liberalno-demokratskim društvima inherentan je jedan poseban tip indoktrinacije koji se može označiti pojmom demokratske indoktrinacije, jer se, za razliku od klasičnog tipa indoktrinacije, u ovom slučaju ne radi o nasilnom nametanju jedne apsolutne vrijednosti i istine, već o promovisanju demokratske političke kulture zasnovane na pluralističkoj racionalnosti. Iz navedenog proističe da “demokratska politička indoktrinacija” predstavlja opravdano i racionalno utemeljeno sredstvo u očuvanju integriteta demokratskih političkih sistema.

7. Interaktivan odnos političke kulture i političke strukture

Interakcija koja nastaje između političke strukture i kulture zapravo je funkcionalna veza između objektivnog političkog actualisa i njegove socijalne interiorizacije u smislu subjektivnog doživljaja ukupnosti političke i socijalne zbilje. Prema M. Mitroviću, najvažniji politički proces je upravljanje koje se sastoji od vladanja, kao aktivne, i potčinjenosti, kao pasivne komponente i odvija se u okvirima odnosa nadređenosti i subordiniranosti.⁴⁰ Najvažniji politički odnosi

39 Berto Šalaj, *Političko obrazovanje i politička indoktrinacija*. U: *Političko obrazovanje*, br. 1-2, Vol. 2, 2006, str. 45–46. Tekst dostupan i na: http://www.politologija.hr/download_file.php?file=Salaj_1_22.pdf.

40 Milovan Mitrović, *Uvod u sociologiju i sociologiju prava*, Beograd, Izdavački centar Pravnog fakulteta, 2006.

su odnosi društvene moći (koja bi trebala da bude legitimna) i političke vlasti (koja bi morala da bude legalna), a najvažnije političke tvorevine su država i njoj primjeren državno-pravni poredak. U savremenim društvima na političke procese i odnose utiču i specifične i moderne političke organizacije kao što su političke stranke, politički pokreti, nevladine organizacije i mas-mediji. Kako politički akteri utiču na konceptualizaciju ukupne društvene stvarnosti, kojim sredstvima modeliraju percepciju objektivnog fakticiteta življenja i s kojim intencijama i interesom proizvode određene društvene odnose u najužoj je vezi sa najvažnijim kulturnim procesom-simboličkom komunikacijom. Ovaj proces reflektuje formiranje, prenošenje i upotrebu vrijednosti različitim komunikacionim kanalima u sferi politike. U cilju neposrednijeg sagledavanja vrijednosti koje dominiraju u jednom političkom ambijentu daje se pregled vrijednosnih sistema u političkom sistemu koje promovišu dominantne političke partije:

KONZERVATIVNE PARTIJE:

1. NAGLAŠAVANJE TRADICIJE
2. ISTORICIZAM
3. POŠTOVANJE OBIČAJA, USTANOVA, MORALA, IDENTITETA
4. NAGLAŠAVA SVIJEŠT O PRAVNOM PORETKU
5. VJERA U AUTORITET
6. VJERA U DRUŠTVENE ELITE
7. SKLONOST ISKUSTVU vs. POLITIČKIH APSTRAKCIJA
8. REDUCIRA UVAŽAVANJE MODERNITETA I POJMA NAPRETKA
9. SKEPTICIZAM
10. ANTROPOLOŠKI PESIMIZAM
11. DRUŠTVENA HARMONIJA
12. DRUŠTVENA HIJERARHIJA
13. POŠTOVANJE ZAKONA STABILNOSTI INTEGRACIJE
14. ORGANICISTIČKO SHVATANJE DRUŠTVA

LIBERALNE PARTIJE:

1. RELATIVIZACIJA TRADICIJE
2. VJERA U LJUDSKI UM
3. VJERA U NAPREDAK
4. POJEDINAC – TEMELJNA DRUŠTVENA KATEGORIJA
5. INDIVIDUALIZAM
6. DRUŠTVO vs. ZAJEDNICE
7. RAZLIKOVANJE DRUŠTVA I DRŽAVE
8. VLADAVINA ZAKONA
9. SLOBODA MIŠLJENJA
10. ANTROPOLOŠKI OPTIMIZAM
11. TRŽIŠTE
12. PRIVATNO VLASNIŠTVO
13. SLOBODNA KONKURENCIJA
14. NEOLIBERALIZAM POSLIJE 1929.

HRIŠĆANSKO–DEMOKRATSKE PARTIJE: REGIONALNE PARTIJE:

1. DRUŠTVO I DRŽAVA NA HRIŠĆANSKIM NAČELIMA
2. PERSONALIZAM: ČOVJEK JE OSOBA
3. SLOBODA LJUDSKE OSOBE
4. PLURALIZAM DRUŠTVENIH GRUPA
5. OSOBNA ODGOVORNOST
6. NAČELO UČINKA
7. SOLIDARNOST KAO DRUŠTVO
8. DEMOKRACIJA
9. SUPSIDIJARNOST
10. SOCIJALNA DRŽAVA
11. DUHOVNI I KULTURNI PLURALIZAM
12. OBITELJ
13. SOCIJALNA PRAVDA
14. SOCIJALNO-TRŽIŠNO GOSPODARSTVO

1. PROTUCENTRALIZAM
2. AUTONOMIJA
3. DECENTRALIZACIJA
4. DEKONCENTRACIJA
5. SUPSIDIJAROST
6. FEDERALIZAM
7. SEPARATIZAM
8. SUKOB CENTRA I PERIFERIJE
9. REGIONALNI NACIONALIZAM
10. ODBRANA REGIONALNOG IDENTITETA
11. KRITIKA METROPLIZMA

SOCIJALDEMOKRATSKE PARTIJE: DESNO RADIKALNE PARTIJE:

1. REFORMIZAM
2. ODRICANJE KLASNE BORBE
3. POLITIČKI EVOLUCIONIZAM
4. PARLAMENTARIZAM
5. SOLIDARNOST
6. SLOBODA
7. RAVNOPRAVNOST
8. KRITIKA KAPITALIZMA, LIBERALIZMA I KOMUNIZMA
9. DEMOKRATSKI SOCIJALIZAM
10. SUODLUČIVANJE

1. ZATVORENO DRUŠTVO
2. ZAJEDNICA, ORGANSKA SOLIDARNOST
3. NAČELO VOĐE
4. KRV, TLO, RASIZAM, KSENOFOBIA
5. IRACIONALIZAM, NACIONALIZAM, ETNOCENTRIZAM
6. AUTORITARNI POPULIZAM
7. TOTALNA DRŽAVA
8. AUTORITARIZAM
9. SVIJEST O ELITISTIČKOM POSLANJU

7.1. Posljedice političko-kulturalnog interakcionizma

Proučavanjem interakcije političke strukture i kulture u savremenom svijetu u kojem dominiraju imperativi otvaranja, umrežavanja i podvođenja pod zajedničke vrijednosti različitih društvenih sistema zapaža se i činjenica da moderne države istovremeno uranjaju unutar sebe potencirajući kulturne specifičnosti kao svoje originalne i konkurentne potencijale i prednosti naspram globalizacijskog zahtjeva za kosmopolitiskim suživotom.

«Završnicu XX vijeka, sudeći po zgušnjavanju velikih događaja i dinamičnih promjena, karakterisale su brojne ambivalentnosti, velike i neizvjesne turbulencije, stanja, odnosi i procesi bez presedana: debakl staljinizma, nacizma i fašizma, krah komunizma, raspad socijalističkih država, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, eksplozija nacionalizma, ubrzavanje procesa dekolonizacije, početak ujedinjenja Evrope itd»⁴¹. Političke i ekonomske promjene odigravaju se u nacionalnim i internacionalnim okvirima, u političke i ekonomske procese uključen je veliki broj subjekata sa različitim interesima tako da «i pored naglašene konsenzualnosti, vodeće kapitalističke države nalaze se u procesu bespoštedne ekonomske i tehnološke konkurencije, koja povremeno ugrožava i otežava ostvarivanje zajedničke vizije svijeta budućnosti.»⁴²

Umjesto eksplikativnog otklona od kulture, savremena politička inteligencija služeći se njenim širokim definicijskim elasticitetom aktuelizuje njen kredibilitet u sklopu politike identiteta. Inflacija kulturne pluralnosti u procesu planetarne minijaturizacije i globalnog sažimanja prostornih, vremenskih, društvenih, kulturnih itd. distanci postaje odlučujući faktor u modelovanju političkih relevantnih identiteta odnosno, kako ističe C. Taylor, pojam kulture se inkorporira u savremene identitetske borbe (u vidu se ima širok raspon društvenih identiteta od nacionalnog, religijskog, političkog, regionalnog itd.), čime se, zapravo, akcentuje nezanemarljiva doza implicitnog konfliktnog naboja čije se eksplicitne manifestacije nerijetko percipiraju u društvenim sukobima diljem svijeta. Sledstveno tome, savremena politološka promišljanja o političkoj kulturi jedne zemlje postaju okosnica u razumijevanju aktuelnih političkih procesa i djelovanja na globalnoj političkoj pozornici.

41 Mijat Damjanović. U: Grupa autora, *Politikološke teme*, Beograd, Čigoja štampa, 2002. str. 13

42 Isto, str. 13

Zaključak

Uvođenjem pojma političke kulture u naučnu teoriju prvi put se apostrofira značaj subjektivne dimenzije politike, odnosno značaj kognitivnih, afektivnih i evaluativnih orijentacija pojedinaca i grupa prema institucijama i obilježjima političkog sistema, ali i značaj političkih i civilnih interakcija. Dakle, naglasak se pomjera sa političkih objekata na političke subjekte, odnosno njihovo političko ponašanje, političko uvjerenje, političke stavove, političko komuniciranje, interakcije i odnose te načine njihovog formiranja, prenošenja i mijenjanja unutar političkog sistema. Teorijsko utemeljenje političke kulture, sa jedne strane, ide u pravcu uočavanja važnosti odnosa između političkog subjekta (pojedince ili grupe) i političkog sistema kojem pripada i, sa druge strane, u pravcu uočavanje važnosti odnosa između političkih subjekata, poedin(a)ca i grupe, unutar političkog sistema.

Teorijski status političke kulture izveden je na subjektivnim političkim orijentacijama u okviru nacije ili pojedinih njenih dijelova, kognitivnim, afektivnim i vrijednosnim elementima koji uključuju znanje o političkoj stvarnosti, osjećanja vezana za politiku i političke vrijednosne stavove, te apostrofiranom značaju političke tradicije i političke socijalizacije, odnosno uticaju medija koji formiraju odgovarajuće percepcije stvarnosti i shodno tome utiču na formiranje političkih stavova i (de)stimulišu političke aktivnosti. U vezi sa tim, osnovnim se čini pitanje političko-vrijednosnog balasta prošlosti i predisponiranosti društva za razvoj demokratske političke kulture, odnosno međusobne povezanosti formativnih činilaca političke kulture, političke tradicije i političke socijalizacije, koji su ključni za političko obrazovanje ličnosti i njegovo uklapanje u određeni tip političkog sistema. U vezi sa tim, primijećeno je da usvojena politička znanja, sposobnosti i vrijednosti oblikuju određenu formu političke participacije u jednom društvu, a što se može percipirati i kao konsekvencija, ali i kao preduslov za razvoj određenog tipa političke kulture. Analogno procesu političke socijalizacije neophodno je imati u vidu i proces političke indoktrinacije. Naime, u zavisnosti od političkog sistema u kojem se pojedinac politički socijalizira i u zavisnosti od tipa političke socijalizacije kojem je bio podvrgnut može se govoriti o kvalitetu znanja, vrsti političkih stavova koji preovladavaju u društvu i stepenu političke participacije, odnosno oblicima političkog djelovanja. Raznovrsniji oblici političkog djelovanja, izraženija politička participacija, liberalniji politički stavovi, izražena politička tolerancija proističu iz procesa političke socijalizacije koji se odvija unutar demokratskih društava sa demokratskom političkom kulturom koja ima izražen participativni potencijal. Međutim, zaključuje se da demokratska politička kultura ne podrazumijeva samo participaciju građana u političkom sistemu,

već i određene lojalističke, podaničke elemente, a što upućuje da proces političke socijalizacije i u demokratskim društvima ima svojevrsnu indoktrinacijsku crtu u smislu da proizvodi osjećaj pripadnosti građana političkom sistemu i proizvodnju kolektivne saglasnosti temeljnim vrijednostima na kojima se taj politički sistem zasniva.

Literatura

Knjige

1. Gabriel Almond, Sidni Verba, *Civilna kultura: politički stavovi i demokracija u pet Zemalja*, Zagreb, Politička kultura, 2000.
2. Klaus von Beyme, *Suvremene političke teorije*, Zagreb, Stvarnost, 1974.
3. Čedomir Čupić, *Politička antropologija*, Beograd, Čigoja štampa, 2002.
4. Grupa autora, *Politikološke teme*, Beograd, Čigoja štampa, 2002.
5. Grupa autora, *Uvod u politologiju*, Zagreb, Politička kultura, 2002.
6. Grupa autora, *Fragments političke kulture*, Beograd, Institut društvenih nauka, 1998.
7. Anđelko Milardović, *Uvod u politologiju*, Zagreb, Panliber, 1996.
8. Milovan Mitrović, *Uvod u sociologiju i sociologiju prava*, Beograd, Izdavački centar Pravnog fakulteta, 2006.
9. Nohlen, Diether, *Politološki rječnik: država i politika*, Osijek – Zagreb – Split, Panliber, 2001.
10. Milan Podunavac, *Princip građanstva i poredak politike*, Beograd, Fakultet političkih nauka, 1998.
11. Michael Rush, *Politics and Society: an Introduction to Political Sociology*, New York, Prentice Hall, 1992.
12. Vladimir Vujčić, *Politička kultura i politička socijalizacija*, Zagreb, Alineja, 1993.
13. Vladimir Vujčić, *Politička kultura demokracije*, Osijek – Zagreb – Split, Panliber, 2001.

Časopisi

1. Dragomir Pantić, Zoran, M. Pavlović, Javno mnjenje i srodni koncepti-odnos između javnog mnjenje – koncept i komparativna istraživanja, Beograd, FES i Institut društvenih nauka, 2007.

Internet

1. Berto Šalaj, *Političko obrazovanje i politička indoktrinacija*. Dostupno na: http://www.politologija.hr/download_file.php?file=Salaj_1_22.pdf.
2. Mirjana Radojičić, *Politička kultura kao faktor razumevanja društvenih promena (na primeru raspada Jugoslavije)*. Dostupno na: <http://147.91.230.48/ifdt/izdanja/casopisi/ifdt/IX-X/D-18/document>.